

ELS FETS D'OCTUBRE DE 1934 A CATALUNYA: ENTRE L'ACCIÓ DE GOVERN I LA MOBILITZACIÓ SOCIAL

MANEL LÓPEZ ESTEVE

Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives (UPF)
Universitat de Lleida

RESUM

Els Fets d'Octubre de 1934 han estat una de les qüestions més polèmiques i difícils d'interpretar de la història de la Segona República a Catalunya. Aquesta tesi planteja una caracterització de l'Octubre català que, al costat de l'acció del govern català i el conflicte institucional, tingui present la totalitat de dimensions i la diversitat de components del mateix. Partint del reconeixement del caràcter multiforme i del fet que la mobilització d'octubre s'explica pel temor de les forces de l'esquerra que l'ascens al govern de la CEDA conduís a l'aniquilació de la República democràtica, es planteja una explicació dels *fets* que tingui present que el moviment insurreccional es va nodrir de la fractura social i la confrontació sociopolítica, i del temor a perdre els guanys socials aconseguits i les expectatives que bona part de les classes subalternes consideraven possible realitzar aprofundint o anant més enllà de la República del 14 d'abril. D'aquesta manera, al llarg de la tesi s'analitza tant l'acció del govern català i el conflicte institucional com, especialment, la dimensió social i popular del 6 d'Octubre a través de l'acció del moviment obrer, els rabassaires i pagesos pobres, les bases del republicanisme esquerrà i la repressió posterior a la desfeta.

PARAULES CLAU

Fets d'Octubre de 1934, conflictivitat social, govern Companys, democràcia, Segona República espanyola, Bienni Negre.

The events of October 1934 in Catalonia: between government action and social mobilisation

ABSTRACT

The events of October 1934 have been one of the most controversial and difficult to explain in the history of the Second Republic in Catalonia. This

thesis presents an explanation and description of that Catalan October that, along with the actions of the Catalan government and institutional conflict, includes all its different dimensions and diversity of components. Based on the multi-shaped nature of this mobilisation and the fact that the events in October were due to the fear of left-wing forces that the rise in the CEDA government would lead to the annihilation of the democratic Republic, this thesis presents an explanation of the events of October focusing on the social conflict and socio-political confrontation and on the fear of losing the social gains achieved and the expectations held by many subaltern classes of furthering or going beyond the Republic of the 14th of April. This thesis therefore analyses the actions of the Catalan government and the institutional conflict but especially the social and popular dimension of the 6th of October through the actions of the working class movement, the “rabassaires” and poor peasants, the basis of left-wing pro-Catalan republicanism and the repression after defeat.

KEYWORDS

Events of October 1934, social conflict, Companys government, democracy, Second Spanish Republic, the «Black Biennium».

El mes de novembre de 1934, el catedràtic de Cirurgia de la Universitat de Barcelona Antoni Trias i Pujol es trobava empresonat als vaixells-presó del port de Barcelona. Com altres membres del Patronat de la Universitat de Barcelona autònoma que no havien tingut cap tipus d'intervenció en els Fets d'Octubre, Trias i Pujol fou empresonat al mateix temps que era suspesa l'autonomia universitària i el govern de la República nomenava un comissari d'ensenyament per a Catalunya. Des del seu presidi, Trias i Pujol va escriure el 2 de novembre a Miguel de Unamuno caracteritzant el 6 d'Octubre com una catàstrofe en la qual

Tomaron parte activa Companys al declarar el «Estat Català» dentro de la República Federal Española (!), y Dencàs con sus supuestas fuerzas, que luego resultó que no habían preparado nada [...] Y así en una noche echamos por el balcón de la Generalidad todas las posibilidades y todo lo conquistado hasta ahora. Y en este acto, no intervino para nada el pueblo, encerrado en sus casas por los

hombres de Dencàs, que estuvieron todo el día realizando esta labor de eliminar al pueblo de lo que Dencàs quería que se hiciera en nombre de él.¹

La interpretació sobre els Fets d'Octubre de 1934 present en la correspondència de Trias i Pujol amb Unamuno, al costat d'altres d'anàlogues de diversos testimonis coetanis, ha tingut un llarg recorregut a l'hora de fixar el significat històric dels «fets». En contraposició a la revolució asturiana, la insurrecció catalana ha estat analitzada, en termes generals, com un gest del govern català per redreçar el rumb de la República, a través d'una pressió armada limitada i amb la incorporació de l'aspiració federal.

El desenvolupament de la caracterització, pràcticament normativa, de la insurrecció catalana d'octubre, és a dir, la d'una acció de força de caràcter governamental, fonamentalment d'*alta* política i considerada com un gravíssim error polític, ha portat a fixar tot un seguit d'explicacions causals amb la pretensió de fonamentar-la empíricament. L'absència de participació obrera, el paper secundari dels rabassaires, les contradiccions i la manca de preparació, tant del govern de la Generalitat com del republicanisme catalanista, i la inacció dels separatistes de les JEREC han estat els aspectes remarcats principalment per explicar el fracàs de la insurrecció catalana i per definir-la com a política i catalanista, en el seu sentit més restringit.²

En aquest marc explicatiu, diversos historiadors han vist els Fets d'Octubre de 1934 com el resultat de la supeditació de les esquerres catalanes a les espanyoles, els preliminars del que succeiria el juliol de 1936, una interacció d'oportunitats creuades on convergiren diverses lògiques i projectes polítics i socials o una reacció de Lluís Companys respecte dels sectors separatistes de l'Esquerra. També s'ha incidit a plantejar que les jornades d'octubre s'han d'entendre com a

1. Veure «Cartes d'Antoni Trias Pujol a Miguel de Unamuno», a cura de Carles BASTONS, *Serra d'Or*, setembre de 1984, p. 36-39.

2. La caracterització dels Fets d'Octubre de 1934 com a insurrecció essencialment política mancada de component social a J. TERMES, *Història de combat*, Barcelona-Catarroja, Afers, 2007, p. 294 i M. CRUELLES, *El 6 d'octubre a Catalunya*, Barcelona, Pòrtic, 1970, entre altres. L'absència de la classe obrera en la insurrecció d'octubre a R. VINYES. *La Catalunya Internacional. El frontpopulisme en l'exemple català*, Barcelona, Curial, 1983, p. 97, i la de rabassaires a A. BALCELLS, *El problema agrario en Cataluña. La cuestión rabassaire (1890-1936)*, Madrid, Servicio de Publicaciones Agrarias, 1980, p. 280-281. Per a l'actuació dels sectors nacionalistes d'Estat Català i d'altres grups menors del mateix caràcter, veure E. UCELAY, *Un joc d'aparences: «Front Nacional», «Frontpopulisme» i les alternatives feixistes i comunistes dins el separatisme català, 1919-1939*, Reus, Centre de Lectura de Reus, 2007, especialment p. 122-124, i del mateix autor, «El octubre catalán de 1934», *Cuadernos de Alzate*, 30 (2004), p. 77-106.

resultat del menysteniment de la resolució institucionalitzada dels conflictes per part de les diverses forces socials i polítiques i, seguint en bona mesura aquesta mateixa lògica, com la mostra de la falta d'acatament per part de les esquerres dels mecanismes de democràcia representativa, que situaria l'octubre de 1934 en un mateix pla que la «sanjurjada» d'agost de 1932.³

Tot i que bona part dels aspectes que hem assenyalat són d'una importància cabdal per explicar la significació dels *fets*, la realitat és que sovint han estat tractats amb una escassa utilització i anàlisi crítica de les fonts documentals, amb una assumpció acrítica dels plantejaments interpretatius coetanis als mateixos fets i, en darrer lloc, sota l'òptica exclusivament del resultat de la insurrecció, com un fracàs que hauria estat un element desestabilitzador dels mecanismes democràtics republicans. És a dir, sobre el moviment revolucionari d'octubre de 1934 a Catalunya hi ha hagut molta literatura descriptiva però molt poca investigació històrica.

En aquest sentit, Enric Ucelay ha assenyalat que no disposem de cap recerca en profunditat d'aquell moviment ni a Barcelona ni a la resta de les comarques catalanes, i ha assenyalat la necessitat d'analitzar la dinàmica del Sis d'Octubre en funció de les diverses lògiques que hi convergiren, per tal de valorar la insurrecció en totes les seues dimensions i interpretar, d'una manera més precisa, el seu significat en la dinàmica social i política del període republicà.⁴

A l'hora d'analitzar els Fets d'Octubre s'ha remarcat generalment el seu caràcter multiforme i les diverses opcions polítiques presents.⁵ En les jornades

3. La supeditació de les esquerres catalanes a les espanyoles i la consideració d'Octubre de 1934 com els preliminars del juliol de 1936 ha estat plantejada, entre molts altres, a J. TERMES, *Història...*, Barcelona-Catarroja, Afers, 2007, p. 291-295. La qüestió de la resolució institucionalitzada i la pervivència de l'insurreccionalisme a E. UCELAY, «El octubre...», *Cuadernos de Alzate*, 30 (2004), p. 104-105 i E. UCELAY, S. TAVERA, «Una revolución dentro de otra: la lógica insurreccional en la política española, 1924-1934», *Ayer. Violencia y política en España*, 13 (1994) p. 115-146. L'objectiu de Companys d'acabar amb els sectors separatistes de l'Esquerra a A. GONZÁLEZ VILALTA i G. BOU, *La creació del mite de Lluís Companys. El 6 d'octubre de 1934 i la defensa de Companys per Ossorio y Gallardo*, Barcelona, Base, 2007, p. 120-121. La comparació entre la «Sanjurjada» i els Fets d'Octubre també a A. GONZÁLEZ VILALTA i G. BOU, *La creació...*, Barcelona, Base, 2007, p. 225.

4. E. UCELAY, *Un joc d'aparences...*, Reus, Centre de Lectura de Reus, 2007, p. 120; i del mateix autor, «El octubre...», *Cuadernos de Alzate*, 30 (2004), p. 105.

5. Amb motiu del setanta-cinquè aniversari dels Fets d'Octubre de 1934, Pelai Pagès definí la insurrecció catalana d'octubre com una revolució multiforme. Veure P. PAGÈS, «El octubre catalán: una revolución multiforme», *Viento Sur*, 105 (2009), p. 49-56.

d'octubre hi hagueren, a grans trets, tres projectes polítics ben caracteritzats: 1) el de la coalició populista del govern de la Generalitat, identificat amb el rebuig que els republicans i els socialistes espanyols plantejaven davant la degeneració de la «revolució de 1931»; 2) el del sector separatista de l'Esquerra i d'altres grups menors, que a través del control de l'ordre públic pressionava per la separació, sense definir el que significava; i 3) el de l'Aliança Obrera, que pretenia forçar la situació per aconseguir proclamar la República catalana i endegar una revolució social.⁶ Copsar aquestes diverses lògiques polítiques però també les estrictament socials, no necessàriament expressades en un projecte polític concret, resulta fonamental per poder explicar totes les dimensions del moviment i de l'acció insurreccional, a banda del conflicte institucional entre el govern català i el de la República. Tan important com tenir present aquest punt de partida és plantejar per què diversos projectes i expectatives socials i polítiques es van concretar en una mateixa acció insurreccional, sense que això significués que els objectius socials i polítics a assolir fossin coincidents.

Les eleccions generals de novembre de 1933 havien convertit la Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA) en l'organització política amb major nombre de parlamentaris a les Corts de la República. Partint d'aquesta situació, s'ha considerat la insurrecció d'octubre, tant a Catalunya com arreu de l'Estat, com la mostra del refús dels mecanismes de convivència democràtica per part de les esquerres. Seguint aquest plantejament, aquest fet explicaria el decantament de bona part de la dreta social i política cap a una acció colpista en contra de la República.

En referència al PSOE, Juan Avilés ha subratllat, seguint en part aquesta lògica, que la insurrecció d'octubre pretenia acabar amb el projecte reformador democràtic de la República, aturar la possibilitat d'un règim feixista i instaurar una dictadura socialista.⁷ Tot i que l'autor se centra en els objectius de la insurrecció dels socialistes espanyols, la idea de fons present en el seu plantejament –el rebuig deliberat de les normes de convivència democràtica per part de les esquerres– es troba en el fonament de bona part de les anàlisis que s'han fet sobre l'Octubre català de 1934.

6. E. UCELAY, *La Catalunya populista: imatge, cultura i política en l'etapa republicana 1931-1939*, Barcelona, La Magrana, 1982, p. 216.

7. J. AVILÉS, «Los socialistas y la insurrección de octubre de 1934», *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V. Historia Contemporánea*, 20 (2008), p. 129-157.

A parer nostre, aquest punt de partida resulta insuficient per explicar els Fets d'Octubre, ja que, a banda de contenir un cert presentisme, explícit o implícit, respecte del model de democràcia representativa actual que no respon a la realitat política dels anys trenta, condueix a una interpretació que té poc en compte la pluralitat de factors presents en la que és una de les qüestions més polèmiques i difícils d'interpretar de la història de la Segona República a Catalunya.

Per poder explicar el perquè i el significat històric dels Fets d'Octubre ens hem de remetre al projecte reformador republicà i al caràcter de l'obra governamental a Catalunya entre abril de 1931 i octubre de 1934. Com s'ha analitzat en l'estudi dirigit per Francesc Bonamusa sobre l'obra de govern de la Generalitat republicana, els governs autònoms intentaren endegar un ambiciós projecte socialment reformador.⁸ Tot i les dificultats en el desenvolupament de l'autonomia catalana i malgrat la conflictivitat institucional amb el govern de la República i els conflictes dins del mateix govern de la Generalitat, aquest projecte responia a la voluntat de concretar un ampli programa reformador per a la societat catalana. De la mateixa manera, com ha sostingut Josep Fontana, els governs republicans d'esquerra entre 1931 i 1933 es proposaren realitzar una àmplia tasca reformadora, en cap cas revolucionària, adequada a la realitat de la societat espanyola dels anys trenta i frustrada tant per les resistències interiors com per les pressions internacionals.⁹

Resulta important tenir present el caràcter global del projecte polític, tant del republicanisme catalanista i del govern català com del govern republicà-socialista, a l'hora d'explicar l'Octubre català. José Manuel Macarro ha sostingut que República i democràcia no eren conceptes equiparables a l'Estat espanyol dels anys trenta. La República havia de ser democràtica, però com a mitjà per assolir els objectius reformadors. Per Macarro el que estava en joc el 1934 no era la democràcia, sinó el dilema entre la continuïtat de les reformes iniciades el 14 d'abril o el retorn encobert al règim monàrquic. D'aquí que l'octubre de 1934 no fos un assalt a la democràcia, sinó un intent de recuperar el programa

8. F. BONAMUSA (dir.). *Generalitat de Catalunya: obra de govern 1931-1939*, 2 vols, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2006-2009.

9. J. FONTANA, «La Segunda República. Una esperanza frustrada», a *La II República, una esperanza frustrada. Actas del congreso «Valencia, capital de la República» (abril 1986)*, València, Edicions Alfons el Magnànim, p. 9-22.

reformador del 14 d'abril.¹⁰ Més recentment, el mateix Macarro ha argumentat que el 1934 ningú estava parlant de l'espai de les esquerres en democràcia, sinó que del que es parlava era de recuperar el projecte fundacional republicà.

Una part del plantejament de Macarro resulta d'interès perquè fixa l'atenció en el que, a parer nostre, esdevé un dels aspectes centrals per poder explicar l'Octubre català: la decisió del govern de la Generalitat i del republicanisme catalanista de continuar avançant amb el projecte reformador republicà. Jaume Aiguader ho expressà ben clarament quan l'agost de 1934 afirmava que «n'hi ha prou amb els anhels populars que intervingueren el 14 d'abril de 1931 per donar força a la nova investida».¹¹ En canvi, l'historiador andalús no encerta a atribuir de manera indiscriminada a republicans d'esquerres i socialistes una concepció de la República no entesa com una democràcia i, per tant, sense la possibilitat d'assumir una hipotètica victòria dels antirepublicans. Més aviat sembla que les coses van anar a la inversa.

Com han assenyalat diversos historiadors, l'organització de la societat que en el període d'entreguerres podia entendre's com a democràtica no tenia necessàriament el mateix significat que els règims democràtics que es van construir a Europa després de 1945, i encara menys, en el cas espanyol, que el règim que s'instal·laria després de la mort del dictador, el novembre de 1975. La categoria històrica de democràcia l'hem d'utilitzar precisament com a això. Si li atorguem un caràcter ahistòric difícilment ens resultarà útil per explicar la realitat sociopolítica de la Catalunya dels anys trenta i el punt crític de 1934. Especialment si, com succeeix molt sovint, la concepció normativa de la democràcia que s'utilitza per analitzar l'Europa d'entreguerres és la de la democràcia de la darrera part del segle xx, basada en la tríada d'eleccions, parlament i partits polítics, i en el dogma de considerar que un govern és democràtic pel sol fet d'haver estat escollit electoralment. Per a l'explicació històrica aquest plantejament resulta especialment distorsionador. Impedeix observar que el triomf d'aquesta concepció particular de la democràcia va suposar al llarg del segle xx la fallida «not only of the alternatives to democracy, but also of alternatives forms of democracy».¹²

10. J. M. MACARRO, «Octubre: un error de cálculo y perspectiva», a G. JACKSON (coord.), *Octubre 1934: cincuenta años para la reflexión*, Madrid, Siglo XXI, 1985, p. 268-282.

11. J. AIGUADER, «Elements per a la segona revolució», *Pamflet*, 1, agost de 1934, p. 14 i 21.

12. T. BUCHANAN i M. CONWAY, «The Politics of democracy in Twentieth-century Europe: Introduction», *European History Quarterly*, vol. 32 (1), 2002, p. 7.

La democràcia a l'Europa de la dècada dels trenta tenia múltiples significats, accentuats pels importants contrastos territorials. Com ha assenyalat Tom Buchanan, la democràcia a l'Estat espanyol contenia fonamentalment un important component d'amenaça per a les classes dominants, a Txecoslovàquia significava la preeminència dels txecs sobre altres grups nacionals a través d'un estat centralitzat i per als països escandinaus havia suposat un nou camí per sortir de la depressió econòmica. Tenir present els diversos i canviants significats de la concepció de la democràcia a l'Europa d'entreguerres resulta fonamental per no caure, a l'hora d'analitzar l'octubre de 1934, en una lògica històrica distinta a la dels anys trenta.¹³

A diferència del que han considerat Macarro i d'altres historiadors, el republicanisme catalanista i el govern de la Generalitat sí que pensaven i parlaven, i a més reiteradament, de democràcia. Lluís Companys remarcava, en la clausura de la diada dels Ajuntaments d'Esquerra, el març de 1934, que «la democràcia és l'única possibilitat de cercar l'harmonia social», i demanava a regidors i alcaldes de l'Esquerra: «esteneu per les encontrades de la nostra terra aquest sentit optimista i victoriós de la democràcia que governa a Catalunya, i que està disposada a vèncer, a dreta i esquerra, als enemics de la llibertat».¹⁴ Els mateixos editorials de *La Humanitat* abordaren la qüestió repetidament, i fins i tot Humbert Torres, que s'oposaria al moviment d'octubre, considerava que «si les dretes s'empressin dels ressorts del govern [...] seriem destruïts implacablement», afegint que «no toleraria aquesta ascensió pseudo-legal de les dretes al poder, perquè entendria que, en fer-ho així, no és que deixés de respectar el lliure joc de les forces polítiques, sinó que creuria que es tractaria de portar a dalt del poder un moviment que aniria a destruir les idees liberals».¹⁵

Les reflexions d'aquests membres de l'Esquerra posen en un primer pla un aspecte fonamental per explicar la significació dels Fets d'Octubre. L'aspecte clau que ens cal considerar per entendre el debat polític i social, les estratègies i la mobilització de bona part de la societat catalana i del futur de l'autonomia i de la República, no és si les esquerres catalanes i espanyoles acceptarien l'ascens de la CEDA al govern, ni la crisi del règim republicà, i encara menys si les alter-

13. T. BUCHANAN, «Anti-fascism and Democracy in the 1930s», *European History Quarterly*, vol. 32 (1), 2002, p. 39-57.

14. «Discurs del President Companys», *La Humanitat*, 13 de març de 1934, p. 1.

15. H. TORRES, «Davant la situació política actual, què cal fer?», *La Humanitat*, 4 de març de 1934, p. 5.

nances en el govern eren una condició de la democràcia. La qüestió real era si la dreta antirepublicana faria efectiva l'amenaça, clarament explícita i percebuda com a real, de convertir la seua victòria electoral de novembre de 1933 en l'aniquilació de la democràcia republicana i de l'autonomia catalana amb ella i, per tant, del projecte reformador del govern autònom, a més de tot tipus d'expectatives de canvi en un sentit social i nacional revolucionari.¹⁶

El que s'intentava dirimir políticament el 1934 a Catalunya era si s'estava o no en el primer acte d'un desenllaç com el que s'havia produït feia poc a Àustria i a Alemanya, és a dir, de liquidació del moviment obrer, de la democràcia parlamentària, i en els inicis de la creació d'un estat corporatiu. Aquest resulta, a parer nostre, el punt central de què cal partir per analitzar el significat dels Fets d'Octubre. Si no ho fem així, i ens limitem a constatar l'evidència que els octubristes vulneraren la legalitat constitucional, difícilment podrem explicar per què convergiren en la insurrecció d'octubre, entorn de l'acció institucional del govern de la Generalitat, el republicanisme catalanista, els separatistes dins i fora de l'Esquerra, l'Aliança Obrera, els rabassaires i els pagesos pobres i, a bona part de les comarques catalanes, les bases anarcosindicalistes, i fins i tot en alguns casos diversos sectors estrictament anarquistes, tots amb lògiques polítiques i socials diverses, enfrontades i amb unes contradiccions insalvables entre elles.

HIPÒTESIS, FONTS I ESTRUCTURACIÓ DE LA RECERCA

La nostra hipòtesi de partida s'ha basat en els dos punts assenyalats fins ara. En primer lloc, en el reconeixement del caràcter multiforme de la insurrecció i de la diversitat de les lògiques polítiques i socials presents en ella, amb una clara centralitat de la dimensió social i revolucionària. En segon lloc, en la suposició

16. Una reflexió de fons en aquest mateix sentit es troba a J. J. CARRERAS ARES, «La Segunda República española en la Europa de los años treinta», a M. BALLARÍN i J. J. LEDESMA. (ed.). *Avenida de la República. Actas del II encuentro «Historia y compromiso: sueños y realidades para una República»*, Zaragoza, Cortes de Aragón, 2007, p.45-62, que ens ha estat de molta utilitat a l'hora de definir els nostres punts de partida generals; i també a P. PRESTON, *La destrucción de la democracia en España. Reacción, reforma y revolución en la Segunda República*, Madrid, Turner, 1978, especialment p. 157-215; i, del mateix autor, «La revolución de octubre en España: la lucha de las derechas por el poder», a G. JACKSON (coord.), *Octubre 1934: cincuenta años para la reflexión*, Madrid, Siglo XXI, 1985, p. 131-158.

que la mobilització d'octubre s'explica sobre la base del temor de les forces de l'esquerra que la victòria electoral i l'ascens al govern de la dreta antirepublicana podien conduir a l'aniquilació de la República democràtica. Partint d'aquesta base, hem intentat plantejar una caracterització dels Fets d'Octubre que, més enllà de la rigidesa interpretativa de l'acció governamental i institucional, tingui present que el moviment i l'acció insurreccional es van nodrir de la fractura social i la confrontació sociopolítica creixents, i del temor a perdre els guanys socials aconseguits i, sobretot, les expectatives que bona part de les classes subalternes consideraven possible realitzar, aprofundint o anant més enllà de la República del 14 d'abril.

Per tal de fonamentar empíricament la nostra hipòtesi principal i les seues derivades, dotar a la nostra recerca d'un caràcter explicatiu i no merament descriptiu, i fer-ho amb una certa coherència, hem organitzat la investigació en els següents apartats. El primer capítol sobre «La insurrecció d'octubre a l'Europa de 1934: l'impacte de l'ascens dels feixismes i les seues resistències» resultava necessari per establir la interacció entre les noves realitats polítiques d'un context internacional, especialment europeu, i una dinàmica sociopolítica interna de Catalunya, a contracorrent d'aquest, i per analitzar el resultat d'aquesta contraposició en la realitat política catalana.

D'ençà de 1922 les diverses expressions de les dretes antidemocràtiques havien resultat sempre guanyadores a Europa. Progressivament, el feixisme va deixar de ser una particularitat mediterrània, concretament italiana, per acabar monopolitzant l'ampli espai de la dreta antidemocràtica arreu d'Europa, triomfant a Alemanya i a Àustria i convertint-se en una clara amenaça a França. La dialèctica entre aquest corrent de fons internacional, el nou context de la República espanyola d'ençà de novembre de 1933 i l'escenari de la Catalunya autònoma va tenir com a resultat una importància creixent d'allò que es considerava l'amenaça feixista i dels posicionaments antifeixistes en la política catalana. En aquest sentit, hem intentat explicar l'impacte dels feixismes i dels antifeixismes en la societat catalana sobre la base de la reformulació de l'esquema feixisme/antifeixisme, amb elements sobre la confrontació política local i quotidiana, i sobre l'extensió d'una clara oposició al que s'entenia com a feixisme per uns i altres, que per altra banda era prou divers.¹⁷

17. Un treball recent que analitza en el terreny, sobretot, de les relacions internacionals i l'acció diplomàtica l'ascens de Hitler i el nazisme al poder en el marc de l'Europa dels anys trenta

Al costat de la interacció entre l'escenari europeu i la realitat política catalana, hem analitzat, per tal d'explicar com s'arribà al punt de confrontació l'octubre de 1934, les noves coordenades polítiques en què es va situar la República espanyola a partir de les eleccions de novembre de 1933, i la particularitat de l'escenari autònom català en relació amb la situació del conjunt de la República. En el tercer capítol, «Les esquerdes de la República al llarg de 1934», hem intentat analitzar tant la dinàmica general republicana entre desembre de 1933 i octubre de 1934 com la dinàmica particular de la Catalunya autònoma en relació amb la insurrecció d'octubre. Sobre el primer aspecte, ens hem centrat en l'acció contra el projecte reformador republicà per part del govern radical i dels seus aliats parlamentaris, en l'impacte que van tenir sobre aquells sectors socials que s'havien beneficiat de les reformes durant el primer bienni, els nous plantejaments assumits pels republicans d'esquerres i socialistes espanyols, i el punt àlgid d'intersecció entre la dinàmica general republicana i la de la Catalunya amb el conflicte constitucional a l'entorn de la Llei de contractes de conreu. Pel que fa a la realitat social i política pròpia de la Catalunya republicana, l'agudització de la conflictivitat social al camp, la intransigència de la dreta social i política, el reforçament polític del govern català i de l'Esquerra, el protagonisme accentuat dels separatistes de les JEREC i la creixent fractura social i urbana, acompanyada d'un procés de reestructuració d'una part important de l'obrerisme, són els principals problemes que hem abordat per explicar la confrontació social i política que va menar a l'acció de força d'octubre. Aquests dos capítols han estat pensats per enquadrar els Fets d'Octubre en el seu marc, ajustat i flexible, i fer-ne una explicació en els paràmetres propis de la lògica de la Catalunya republicana. A partir del capítol quart és on hem intentat abordar directament les nostres hipòtesis, analitzant els diversos elements constitutius de l'Octubre català.

Tot i que el nostre interès central es refereix al que va passar a Catalunya, hem analitzat en el capítol quart el moviment revolucionari d'octubre arreu de l'Estat, amb el seu caràcter fragmentat i les diverses lògiques locals, per discernir quins eren els elements comuns presents en totes les accions insurreccionals d'octubre i els característics de l'Octubre català.

Tot seguit hem passat a analitzar l'acció governamental de Companys i de la resta d'integrants del govern durant les jornades d'octubre. D'aquesta manera, el caràcter i l'objectiu de l'acció del govern davant l'entrada de la CEDA en el govern de la República, l'actuació concreta dels membres del govern, l'estratègia governamental separatista de Dencàs i les JEREC, així com l'estratègia de la majoria del govern representada per Companys han estat els principals aspectes tractats en el capítol cinquè. L'anàlisi del moviment d'octubre al conjunt de la ciutat de Barcelona ens ha permès complementar, en part, la dimensió estrictament institucional dels Fets d'Octubre i fer el trànsit cap a l'explicació de la dimensió social i revolucionària dels mateixos, que constitueix el tronc central de la recerca. D'aquesta manera, en el capítol sisè hem abordat l'acció de l'Ajuntament de Barcelona el 6 d'octubre, al costat de la mobilització de l'Aliança Obrera, l'actuació de l'exèrcit i de l'autoritat militar, el desenvolupament dels esdeveniments als barris obrers i populars i les causes de la posició adoptada pels cenetistes a la capital catalana.

Els capítols set i vuit son, fonamentalment, aquells en què hem intentat desenvolupar i fonamentar empíricament la hipòtesi principal de la investigació, establint la importància d'un moviment caracteritzat per la confrontació social, amb uns objectius revolucionaris i amb una àmplia participació d'importants sectors de la classe treballadora, dels rabassaires i dels pagesos pobres. En primer lloc, hem analitzat la concreció de la mobilització obrera arreu de Catalunya. Aquesta es caracteritzà per moure's entre l'estricta moviment vaquístic i la insurrecció violenta, passant per l'assalt revolucionari al poder local. L'anàlisi de les jornades d'octubre a l'àrea industrial de l'entorn de Barcelona, als centres industrials allunyats de la capital catalana i amb una forta presència de l'obrerisme organitzat, i en aquells altres nuclis urbans de certa importància, però amb un moviment obrer d'una limitada capacitat de mobilització, ens ha permès caracteritzar les diverses realitats de l'acció obrera. Per altra part, hem intentat respondre també a les raons de la posició tan clarament diferenciada dels cenetistes respecte del moviment d'octubre entre la ciutat de Barcelona i alguns dels nuclis importants de l'anarcosindicalisme arreu de Catalunya.

Pel que fa a la important participació dels pagesos, hem focalitzat la nostra anàlisi en les principals àrees agrícoles on la insurrecció de base pagesa va aconseguir unes dimensions més grans: les comarques amb una forta especialització vitivinícola, en què la Unió de Rabassaires era la organització hegemònica, les comarques del Camp de Tarragona i les terres de l'Ebre, amb una important

presència de l'anarcosindicalisme agrari, i finalment el camp lleidatà, on l'acció d'octubre va tenir un ampli seguiment sense assolir, però, un caràcter generalitzat d'insurrecció. Aquesta anàlisi ens ha permès caracteritzar els objectius i les diverses formes de mobilització col·lectiva utilitzades pels pagesos en les jornades d'octubre.

Al marge de l'acció del govern català durant el 6 d'octubre, l'anàlisi de l'acció dels membres de l'Esquerra, dels Ajuntaments republicans, de les delegacions del govern i dels diversos grups separatistes arreu de Catalunya resultava necessària per elaborar una explicació completa de l'Octubre català. D'una banda, conèixer de quina manera van actuar els membres dels centres republicans i de les organitzacions separatistes i els nombrosos alcaldes i regidors esquerrans esdevenia important per aprofundir en la dimensió popular d'octubre a través de l'anàlisi del referent polític majoritari de les esquerres catalanes. De l'altra, l'estudi de les comissaries delegades de la Generalitat a Girona, Lleida i Tarragona ajudava a caracteritzar de manera més acurada els objectius i l'acció del govern fora de Barcelona. Així, el capítol vuitè l'hem dedicat a desentrellar aquests aspectes.

Finalment, en el darrer capítol hem abordat la repressió aplicada després del fracàs del moviment sobre les institucions autonòmiques i locals, sobre les organitzacions polítiques i sindicals, sobre tot l'entramat associatiu popular de signe divers, contra els pagesos que s'havien acollit a les mesures reformadores i contra l'obrerisme i la legislació laboral. L'objectiu era sobretot explicar el caràcter i l'impacte concret de l'acció repressiva en la societat catalana, els motius que animaven als seus executors i la seua funció social. En aquest mateix capítol hem intentat quantificar la xifra de detinguts i empresonats fins al desembre de 1934, traçar la geografia repressiva i carcerària contra el moviment octubrista i caracteritzar qui va configurar aquell subjecte col·lectiu protagonista de l'acció insurreccional d'octubre.

Passant al terreny heurístic, la investigació partia d'una dificultat important, ja que no disposàvem d'una base documental homogènia i localitzada. Això és així perquè ni la documentació judicial dels centenars de consells de guerra realitzats contra els octubristes, ni les causes instruïdes per l'Audiència de guerra de la Quarta divisió orgànica, però que finalment no van acabar en consell de guerra, no es troben de moment localitzades als arxius militars.

Aquesta dificultat ens ha obligat a cercar les fonts de la justícia militar existents en altres arxius, ja que el treball d'aquestes el consideràvem important

per dotar de solidesa els plantejaments inicials de la recerca. D'aquesta manera, a l'Archivo Histórico Nacional (AHN) hem treballat una part de les causes i els expedients per delictes de rebel·lió, auxili a la rebel·lió militar o sedició del 6 d'octubre, amb els recursos i els expedients d'indult presentats per diversos acusats davant el Tribunal Suprem, com ara Amadeu Aragay, Josep Tomàs Pi-
era o Jaume Aiguader, entre altres. Aquesta documentació ens va orientar cap a l'Archivo Central del Tribunal Supremo (ACTS) per poder trobar una part quantitativament més important de les causes instruïdes per l'autoritat militar sobre els Fets d'Octubre. Tant en el fons de Secretaría de Gobierno com en el de l'antiga Sala Sexta, encarregada de la jurisdicció militar, de l'ACTS hem treballat diversos expedients instruïts en virtut de les comunicacions rebudes per part de l'auditor de la Quarta divisió, Ricardo Ferrer, així com una cinquantena de causes d'arreu de Catalunya procedents de l'Auditoria de guerra de la Quarta divisió en recurs de cassació o en expedient d'indult. Aquestes fonts, al costat de les del mateix tipus de l'AHN, de l'AGMS i, en menor mesura, de les existents a l'AHN - Sección Guerra Civil de Salamanca (actual Centro Documental de la Memoria Histórica), han permès posar una base empírica inicial a gairebé totes les grans qüestions de la recerca.¹⁸ Les fonts documentals treballades l'Archivo General Militar de Àvila (AGMAV) completen la base documental inicial de la recerca. D'altra banda, el treball de les fonts existents a l'AHN - Sección Guerra Civil, a la Fundación Anselmo Lorenzo (FAL), a l'Archivo Histórico del PCE (AHPCE) i a la Fundación Pablo Iglesias (FPI) han possibilitat aprofundir en diversos aspectes dels fets en base a un material produït pels mateixos protagonistes de l'acció insurreccional.

Les fonts assenyalades fins ara podríem dir que han estat aquelles sobre les quals s'ha articulat l'estructura general de la investigació. Tot i així, algunes de les principals qüestions de la recerca, com ara l'acció del govern el 6 d'octubre, el moviment d'octubre a Barcelona o la insurrecció de base pagesa, s'han resolt amb el treball de tot un altre seguit de fonts. Així, amb el Fons Batet de l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià de Poblet (AMTM) s'han reconstruït les gestions del govern amb alguns sectors de l'exèrcit, l'acció de Dencàs a Governació

18. Pel que fa a la consulta dels fons de l'Arxiu Central del Tribunal Suprem hem d'agrair l'excel·lent tracte rebut de Maria Teresa de Arriba, directora de l'Arxiu, i de tot el seu equip. Igualment hem d'agrair la cordialitat i les facilitats rebudes pel part del personal de l'actual Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca.

i l'actuació de l'exèrcit al conjunt de Barcelona. Per a la capital catalana també s'han utilitzat diverses fonts de l'Arxiu Municipal Administratiu i de l'Arxiu Central del Registre Civil i, en el mateix sentit, de l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC) s'ha utilitzat, per una banda, el Fons de la Generalitat II República –tot i que aquest també ha estat útil per analitzar la conflictivitat agrària al llarg de 1934– i, per l'altra, el Fons Ferreras Duran, en aquest cas per explicar l'acció dels diputats esquerrans.¹⁹

Els Fons Antics del Govern Civil de l'Arxiu de la Delegació General del Govern de l'Estat a Catalunya (ADGGEC) han resultat importants per desentrellar l'acció dels separatistes de les JEREC en matèria d'ordre públic durant els mesos anteriors al moviment d'octubre i per reconèixer el grau de conflictivitat social arreu del Principat entre finals de 1933 i al llarg de 1934. Igualment, el tractament crític del *Diari de Sessions* del Parlament de Catalunya ha resultat enormement fructífer per explicar tant l'estratègia governamental de Companys com la de Dencàs i el sector separatista dins l'Esquerra.

Probablement, allò que ha dotat de més solidesa empírica aquesta recerca ha estat el treball sistemàtic d'un bon nombre de fons documentals d'arxius històrics comarcals, d'arxius municipals i d'arxius històrics de les diputacions provincials. El pes d'aquest tipus de fonts ha resultat decisiu per a l'anàlisi de la insurrecció pagesa. Sense el treball d'aquest tipus de fonts, tant l'anàlisi de la conflictivitat social agrària i l'impacte de les mesures reformadores en matèria agrària com la mobilització camperola en els Fets d'Octubre, hauria resultat del tot insuficient. En tot moment s'ha pretès establir un equilibri en la utilització de les fonts d'arxius comarcals i municipals per tal de conjugar un coneixement exhaustiu amb una certa capacitat de generalització. En el cas de l'Alt i el Baix Penedès, a més de treballar la documentació de les Comissions Arbitrals encarregades d'aplicar les lleis reformadores del govern, s'ha consultat un bon nombre de fons municipals (Vilafranca del Penedès, el Vendrell, Sant Sadurní d'Anoia, la Bisbal, la Granada, Mediona i un llarg etcètera). Per contra, per al Baix Llobregat ens hem limitat a treballar el fons de la Comissió Arbitral de Sant Feliu a l'Arxiu Comarcal del Baix Llobregat (ACBL) complementat amb la

19. A l'Arxiu Montserrat Tarradellas de Poblet sempre hem rebut el tracte excel·lent i les indicacions de la directora del mateix, Montserrat Catalán, que han resultat fonamentals per la consulta dels diversos fons d'aquest arxiu. El mateix tracte l'hem rebut del personal de sala de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

consulta d'uns pocs fons municipals (Sant Feliu, Martorell i Sant Boi). Aquesta combinació del treball d'un ampli corpus de material documental amb un altre de més específic ha permès produir un coneixement prou precís de les diverses realitats locals en relació amb el procés general d'octubre a Catalunya. Aquests dos nivells en el treball de les fonts l'hem intentat dur a la pràctica en el conjunt de la recerca.²⁰

A banda de les fonts documentals d'arxiu, sense el treball crític de la premsa i les publicacions periòdiques, com sense el mateix treball de les fonts bibliogràfiques de tot tipus, des de la literatura política coetània fins a les recerques històriques de caràcter divers, la nostra investigació hauria tingut unes llacunes importants. Pel que fa a la premsa i les publicacions periòdiques, a l'Heremoteca de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona s'han treballat totes aquelles rotatives polítiques, d'àmbit sobretot barceloní, imprescindibles per a l'explicació de l'Octubre de 1934: *La Humanitat*, *L'Opinió*, *Solidaridad Obrera*, *Combate*, *Adelante*, *La Terra*, *L'Hora* o *La Justícia Social*, entre altres. Al Centre de documentació del Vinseum, a Vilafranca del Penedès, s'ha consultat la premsa política comarcal penedesenca: *Penedès Republicà*, *Fructidor* i *Acció*, i a l'Heremoteca de l'Institut d'Estudis Ilerdencs la premsa política lleidatana: *La Jornada*, *La Tribuna* i *El Correo*.

Gràcies a diverses heremoteques digitals ha estat possible accedir tant a la premsa generalista com a tot un seguit de publicacions comarcals i locals; sense aquestes eines, haurien resultat de difícil consulta. A través del portal de premsa digitalitzada dels diversos arxius comarcals del Principat, del Fons local de publicacions periòdiques digitalitzades de la Diputació de Barcelona, de la *Biblioteca Virtual de Prensa Histórica del Ministerio de Educación*, de l'Heremoteca digital de *La Vanguardia*, de l'Heremoteca digital de la Fundació Josep Irla, de l'Arxiu digital de la Diputació de Girona, de l'Heremoteca digital de la *Biblioteca Nacional de España*, del Fons Sol-Torres de documents digitalitzats de la Universitat de Lleida, del portal de la Memòria Digital de Catalunya i del dipòsit digital de Documents de la Universitat Autònoma de Barcelona, hem treballat un elevat nombre de periòdics i publicacions de tot tipus entre novembre de 1933 i febrer de 1936. L'accés a un bon nombre de publicacions periòdiques, tot i haver fet una selecció prèvia, ha facilitat l'exercici de contras-

20. La relació completa d'arxius comarcals, municipals i provincials treballats es pot consultar a l'adreça electrònica <http://www.tdx.cat/handle/10803/83653>.

tació entre aquestes i també amb les fonts documentals i bibliogràfiques. Per altra part, la utilització del *Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya* entre 1933 i 1936 ens ha permès, sobretot, abordar la repressió institucional posterior a octubre amb una certa exhaustivitat.

En darrer lloc, pel que fa a les fonts bibliogràfiques hem intentat manejar qualsevol tipus d'obra que, passada pel filtre d'una lectura severa, ens aportés elements interpretatius suggeridors, coneixements concrets o explicacions generals sobre els Fets d'Octubre. D'aquesta manera, tant el gran nombre de llibres publicats en els darrers mesos de 1934 i durant el 1935 i el 1936 sobre els fets, sobretot de caràcter periodístic, tot tipus de literatura memorialística, diverses monografies sobre la insurrecció arreu de l'Estat, una quantitat ingent d'obres d'història local que amb més o menys profunditat aborden el 6 d'octubre, treballs més amplis sobre la Segona República a Catalunya i al conjunt de l'Estat i un gran volum de monografies sobre la història política, social i econòmica de la Catalunya autònoma i l'Espanya republicana, els hem treballat de la manera més exhaustiva possible, confrontant-los amb les fonts primàries documentals i hemerogràfiques quan ha estat possible. Igualment, hem utilitzat una selecció d'aquelles obres sobre les diverses realitats de l'Europa d'entreguerres per explicar comparativament la realitat catalana i espanyola del 1934 dins un context més ampli.²¹

ELS FETS DEL 6 D'OCTUBRE DE 1934: MÉS ENLLÀ DE L'ACCIÓ GOVERNAMENTAL

D'aquesta manera, al llarg de la recerca hem intentat contrastar aquelles interpretacions establertes de les jornades d'octubre amb un objectiu ben senzill: intentar aprofundir en els seus aspectes més sòlids i evitar que ens limitessin a l'hora de plantejar noves vies interpretatives. Resulta difícil interpretar l'àmplia mobilització popular entre el 4 i el 10 d'octubre a diversos punts de Catalunya exclusivament en funció de la iniciativa del govern Companys. La caracterització dels Fets d'Octubre com un gest governamental, d'alta política, fa invisible tota una altra realitat d'octubre. L'assalt a les seus dels partits de dretes, la deten-

21. De la mateixa manera que amb les fonts documentals d'arxius, la relació completa de publicacions periòdiques i el conjunt de referències bibliogràfiques es pot consultar a l'adreça electrònica <http://www.tdx.cat/handle/10803/83653>.

ció de propietaris agrícoles o d'industrials, les accions anticlericals, la destitució d'Ajuntaments o l'enfrontament obert amb les forces de l'Estat gairebé sempre han aparegut com a elements secundaris, tot i ser ben característics arreu del Principat. Aquesta part del moviment d'octubre posa en un primer pla la necessitat d'elaborar una explicació general dels fets amb capacitat d'integrar les seues diverses dimensions, tot reajustant la importància d'alguna d'elles. El que s'ha intentat ha estat, precisament, fer emergir una dimensió de la insurrecció d'octubre, el component social, per poder articular una explicació el més completa possible del seu significat històric. Per tant, al costat de l'acció dels membres del govern, dels dirigents polítics, de les autoritats de la República, de les forces de l'Estat i dels aspectes ideològics, hem desplaçat el focus de la nostra anàlisi cap a aquell «moviment real» de l'acció d'octubre, cap aquella dimensió popular i social present en la mateixa. D'aquesta manera, hem pogut explicar les diverses accions, expectatives, objectius, projectes i temors que van constituir el 6 d'octubre en una interpretació general on totes les seues dimensions hi apareguessin plenament integrades.

Per a importants sectors de la societat catalana, l'amenaça possible i tinguda com a real de la dreta antirepublicana significava l'atac frontal a l'autonomia catalana, al projecte socialment reformador del govern autònom, als petits avenços aconseguits i a totes les expectatives socials i polítiques que pretenien una transformació profunda. L'existència d'aquesta amenaça i la percepció àmplia que l'entrada de la CEDA al govern la feia efectiva permet explicar per què a l'entorn de la iniciativa del govern de la Generalitat hi va convergir l'acció de les organitzacions obreres de l'Aliança, dels rabassaires i els pagesos pobres, d'una part rellevant de les bases anarcosindicalistes, fins i tot d'alguns sectors estrictament anarquistes o dels diversos grups separatistes. En aquest sentit, l'Octubre català el podríem caracteritzar com un seguit de respostes amb lògiques diverses posades en moviment per un denominador comú: l'activació de l'atac contra la democràcia republicana, l'autonomia, les reformes socials i el moviment obrer amb la presència de la CEDA al govern central.

Al costat de tot el seguit d'estratègies i projectes que configuraven la significació clarament política dels fets del 6 d'octubre, van emergir tot un seguit d'elements, d'expressions i de manifestacions constitutives i centrals de la mobilització d'octubre que tenien el seu origen en la conflictivitat i la fractura social existent en la societat catalana. La seua concreció entre el 5 i el 10 d'octubre va ser la d'una àmplia confrontació social i popular, que va esdevenir el gruix

de l'acció d'octubre, combinada amb tota una sèrie d'expectatives polítiques. Alhora, l'experiència insurreccional i la repressió posterior van esdevenir un dels elements constitutius de l'antifeixisme i el frontpopulisme a Catalunya, mentre que per a les dretes antirepublicanes, en canvi, la insurrecció i la repressió van actuar com l'element catalitzador del rearmament polític per acabar amb la República democràtica.